

АНАЛИ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

Година XII

Јануар—Март 1964

Бр. 1

Поводом 145-те годишњице рођења Карла Маркса и 80-то годишњице његове смрти Секција Правног факултета Удружења универзитетских наставника и Савез студената Правног факултета организовали су комеморативно вече посвећено доприносу Карла Маркса у развоју друштвених наука са посебним освртом на његов утицај на развојак правних наука. На овом скупу професори др. А. Гамс, др. И. Максимовић и др. М. Печујлић одржали су предавања о темама 1. Значај Марксових дела за грађанско право; 2. Неке мисли о значају Марксовог економског дела; 3. Марксова теорија друштва.

Текст ових предавања објављују Анали у овом броју.

ЗНАЧАЈ МАРКСОВИХ ДЕЛА ЗА ГРАЂАНСКО ПРАВО

Грађанском праву, као ни било којој другој грани права као научној дисциплини Маркс није дао прилоге такве врсте као, на пример, економској науци или социологији. То је и разумљиво. Економија је још и за Марксова живота била нова наука а социологија као научна дисциплина у ствари још није ни постојала. Грађанско право је, међутим, већ била изграђена наука чији су научни елементи настали још у римском праву. Сликвито речено, грађанско право представља у великој мери анатомију и физиологију друштва робних произвођача. Оно је постојало још пре Рима, у Грчкој, у Месопотамији, у старим културама, уколико су дошле до степена робне производње.

Но, до Маркса, слика грађанског права као друштвене праксе била је изврнута у грађанскоправној науци. Мислило се да грађанскоправна наука ствара праксу, да је апстрактна воља индивидуе покретач и стваралац те праксе. Маркс је доказао да ствар стоји обрнуто. Грађанско право као право, као правно-нормативни систем, као „однос воља“, само одражава извесну објективно дату стварност у друштву која се испољава у кретању робе. Грађанско право као и право уопште само је надградња над друштвеном стварношћу а особито над економиком друштва. Што се тиче грађанског права посебно, оно је непосредна надградња над економиком робе. Ако се у другим гранама права својство права као надградње често испољава само посредно, понекад заобилазно кроз сложени сплет узајамног дејства разних савремених и историјских друштвених чинилаца, у грађанском праву се тај однос испољава непосредно. То је разлог што Маркс грађанско право често узима само као форму чију садржину чине робни односи.

Марксови погледи на грађанско право као и на право уопште у уској су вези са његовим схватањима као економисте и социолога.

Истражујући друштвену суштину капитализма он је најдоследније разрадио законитости робне привреде. Превазилазећи класне предрасуде буржоаских економиста о „вечности“ буржоаског и капиталистичког друштвеног поретка, о подударности тога поретка са „природним“ законима, са постулатима вечног „Разума“, он је указао на класни карактер буржоаског друштва, пре свега, откривањем и разрадом закона вишка вредности. Маркс је доказао да је робна економика тзв. „објективно биће“ друштва које има своје законе кретања у основи независне од људске воље и људске свести. Уколико друштвени закони могу бити блиски природним законима, ови су закони најближи њима. Но ова околност намеће да и грађанскоправни, гачније речено имовинскоправни прописи, као најнепосреднија надградња робне привреде, имају извесну сталност, објективизирање, које се не среће у другим гранама права. Основне установе грађанског права имају исте основне одлике у свим земљама, и поред његовог нормативног карактера, и поред свих разлика у карактеру субјективних друштвених чинилаца у виду законодавца. Основне грађанскоправне установе су само правни одрази робних односа. Куповина и продаја, зајам, најам, закуп, залога, итд., пре свега су економске установе, па тек онда правне. Отуда исте основне одлике у свим правнонормативним системима. Али не одражавају економски робни промет само имовинскоправни уговори као средства правног промета. Основне установе имовинског права: приватна или грађанскоправна својина, формално равноправни а правно међусобно независни субјекти — лица у грађанском праву, формалноправно еквивалентне имовине, све то одражава „егализаторски карактер“ робе. Тзв. принцип аутономије воље као једна од суштинских карактеристика грађанског права, која се првенствено испољава у слободи коришћења и располагања предметом приватне својине, па се даље развија у слободу уговарања, у деликтну одговорност кроз кривицу и у слободу тестирања, није ништа друго до идејно-нормативни израз основне „тенденције“ робе да се слободно стави у промет, да се размењује на тржишту. Повезаност робе, робне привреде и грађанског права изражава Маркс на једном месту у *Капиталу* (то се место, иначе, веома много цитира) генијалном упрошћеношћу и продорном сажетошћу следећим речима:

„Робе не могу саме ићи на тржиште нити се саме размењивати. Робе су ствари, па зато без отпора према човеку. Кад неће милост, човек може употребити силу, другим речима, узме их. Да би ове ствари доводили у узајамни однос као робе, морају се њихови чувари држати један према другом као лица чија воља обитава у тим стварима, тако да неко отуђујући своју властиту робу може да присвоји туђу само вољом другога, дакле и овај и онај могу то учинити само помоћу заједничког акта воље. Тога ради морају један другог признати као *приватне власнике*. Овај *правни однос* чији је облик уговор, па био овај облик законски развијен или не, јесте *однос воља у коме се огледа економски однос*. Овом правном односу или односу воља даје *садржину* сам економски однос. Ту лица постоје једна за друга

само као представници роба, дакле као њихови *власници*. Уопште ћемо у даљем току разлагања наћи да су економске карактерне маске које лица носе само оличења економских односа и да се лица сучељавају као носиоци тих односа.“

И сада долазимо на Марксов однос према имовинском праву са дубљег, социолошког гледишта. Споменули смо да имовинско право управо због својства надградње над робним односима намеће односе формалне равноправности. Имаоци робе су формално равноправни власници, равноправни субјекти права, и приликом размене роба, приликом склапања уговора, њихове воље су такође равноправне. Званична филозофија буржоазије, док је буржоазија била још револуционарна, тзв. школа природног права, представљала је ову једнакост и равноправност као израз људске и друштвене слободе. Маркс је доказао да те правне установе нису израз истинске слободе (иако су заиста пружале могућност за постизање већих политичких слобода у поређењу са ранијим класним друштвима) него су само друштвене „маске“. То су извесне уопштене друштвене улоге које намеће стихијни робни промет и чија је последица да људи у „атомизованом“, разбијеном друштву робних произвођача не ступају у међусобне односе непосредно као конкретне људске личности него преко економских и правних „маски“: „лица“, „продавци“, „оштећеници“, „наследници“, итд. Али шта је дубљи смисао тих „маски“? То је истовремено израз оне друштвене појаве коју је Маркс назвао фетишизацијом друштвених односа и „отуђеношћу“ човека од друштва. А дубљи друштвени смисао те појаве је то што буржоаско друштво, робна привреда, робност у свом дубљем смислу, израз поларизације друштва на своја два основна елемента, на тзв. „грађанско“ и „политичко“ друштво. Иако је капитализам и буржоаско друштво нужна фаза у развоју људског друштва уопште, она је истовремено кулминација те две основне супротности. „Грађанско“ и „политичко“ је у основи израз основне друштвене супротности између личног, појединачног и општег, заједничког; између приватног, егоистичког интереса појединца и општег, друштвеног интереса. То опште, друштвено, постоји и у капитализму, иако је ту оно сведено на најнужније мере јер је капитализам владавина појединачног, приватног.

Ова околност намеће опет са своје стране две последице. Прва је нарочито важна управо са гледишта права: грађанско, имовинско право као израз оног друштвеног елемента који смо назвали „грађанско“, „грађанска сфера“, нужно намеће своју супротност, јавно, политичко право, преко којег се изражава „опште“, „друштвено“. Буржоаско друштво, дакле, намеће и поларизацију права на приватно и јавно, имовинско и политичко (а знамо да та подела у друштвима аутархиске производње и колективне својине не постоји). То истовремено значи да целовит поглед на право друштва робних произвођача можемо добити само кроз грађанско право, јавно право је само њена нужна последица и функција. Иначе, оно што карактерише грађанско, имовинско право карактерише и јавно: и

ту постоје уопштене „маске“: „држављанин“, „грађанин“, „бирач“, „чиовник“, итд. Но и ту формална једнакост крије фактичку неједнакост и омогућава да капиталисти, иако су са гледишта јавног права формално равноправни са пролетерима и неимућним грађанима уопште, спроводе своју класну диктатуру.

Друга последица је да је Маркс, дубоко проникнувши у суштину робне привреде и капиталистичког друштва кроз призму својих филозофских гледишта, открио унутрашње, иманентне супротности тога друштва. Доказао је пре свега да је капитализам само једна прелазна фаза у развоју људског друштва; а друго, да капитализам као друштво крајње поларизације два наведена основна друштвена елемента нужно доводи до новог органског, комунистичког друштва, друштва у коме ће се до могуће мере опет сјединити два наведена опречна елемента и у коме ће се превазићи „отуђеност“ појединаца једних од других, као и отуђеност појединаца од друштва. Капитализам управо кроз своју „стихијност“, кроз своје унутрашње објективне законе а нарочито кроз конкуренцију развија велике производне снаге које ће у крајњој линији управо довести до његовог укидања, до новог облика колективне, друштвене својине, до овладавања стихијношћу у друштву и до могућег овладавања нужношћу у животу човека, до његовог могућег стварног ослобођења.

Овај процес у развоју људског друштва је започео. Ми смо не само његови сведоци него и активни учесници у њему. Превазилажење приватне својине и робности у друштву врши се не само у социјалистичким земљама у којима свесне друштвене снаге систематски усмеравају своје напоре у јачању оних друштвених елемената и чинилаца који помажу тај процес него и у капиталистичким земљама, мимо и против воље капиталиста. Тај процес — социјалистички развој друштва — узео је светске размере. У том процесу опет јасно видимо паралелност кретања базе и надградње. Преображај робне привреде и робности у друштву уопште прати одговарајући преображај грађанског права и права уопште. Да наведем само најочигледнија испољавања тог преображаја управо у вези са основним установама грађанског права: појава и све већи значај правних лица; све чешћа и систематскија ограничења приватне својине и стварање нових облика својине; ограничавање слободе уговарања — појава тзв. типских уговора и уговора по приступу; појава објективне одговорности за накнаду штете и одговарајуће потискивање субјективне одговорности засноване на кривици; пренос ризика на што шире слојеве друштва путем све јачег продирања осигурања (упоредо са све већим подруштвљењем производње); тзв. социјализација грађанског права: заштита лица која су економски слабија у уговорном или другом грађанскоправном односу нарочитим правним средствима (рецимо путем тзв. забране зеленашког уговора, све већим јачањем тзв. *clausulae rebus sic stantibus*, итд.); преузимање од стране јавног права многих области које је пре регулисало грађанско право, појава социјалног осигурања, мешање административног и уопште јавног права у раније сфере регулисања грађанског права, итд. Разуме се, сав тај преображај прати и одговарајући преображај јавног права и права уопште.

Учење не само о роби као економској појави и о грађанском, имовинском праву као њеној непосредној надградњи него и о робности као дубљој друштвеној појави је једно од језгра Марксовог учења уопште, један је од његових најконкретнијих, најсамерљивијих делова. Међутим, карактеристично је да је то учење за време стаљинизма било не само потиснуто него и било сматрано за „штеточинско“. То је било потребно да би се спроводиле идеалистичке и нормативистичке концепције стаљинизма. Слобода науке, слобода истраживања и стваралачке интерпретације марксизма код нас помогла нам је да се и та страна Марксовог учења сагледа и правилно схвати. Ипак ми се чини да у нашој теорији и пракси тај фундаменталан део Марксовог учења још није добио оно место које му припада.

Андреја Гамс

RÉSUMÉ

L'importance des oeuvres de Marx pour le droit civil

Dans son oeuvre scientifique Marx n'a pas donné des contributions intégrales au droit civil en tant que discipline scientifique, comme il l'avait fait pour l'économie ou pour la science générale de la société (que nous appelons aujourd'hui la sociologie). Mais justement c'est en analysant l'économie de marchandise qu'il a démontré la dépendance étroite et la subordination du droit civil à l'économie de marchandise. Les catégories de droit civil sont la superstructure la plus directe des rapports de marchandise. L'autonomie de la volonté en tant que principe fondamental du droit civil qui se manifeste dans le droit réel par les pouvoirs de jouissance et de disposition libres de l'objet de la propriété, dans le droit des obligations par la liberté de contracter et la responsabilité pour la réparation d'un préjudice causé du fait de la faute d'autrui, et dans le droit de succession par la liberté de tester, — dans le fond ne représente rien d'autre que la „tendance“ de la marchandise de circuler librement.

Dans une analyse plus approfondie des phénomènes de marchandise et des rapports de marchandise dans la société Marx a démontré que la marchandise et le droit privé qu'elle conditionne, est „l'atomicité“ de la société en producteurs de marchandise libres et mutuellement indépendants, qui sont en même temps sujets du droit formellement égaux en droit, — en même temps l'expression de ce que l'on appelle la société bourgeoise, dont la société politique se trouve à l'opposé. La production de marchandise se développe de manière conséquente dans le capitalisme, et c'est justement dans ce régime qu'on aperçoit le plus aisément la division de la société en société bourgeoise et société politique. La marchandise en tant que sphère du privé, le droit privé, est conditionnée nécessairement par le droit public (tandis que dans les systèmes de la propriété collective et de l'économie autarcique ces deux sphères se confondent).

En analysant l'économie de marchandise capitaliste Marx a prouvé, tout spécialement par la théorie de la plus-value, le caractère de classe de la société capitaliste et la possibilité de la dictature de la bourgeoisie même malgré l'égalité formelle juridique dans le droit privé et le droit public.

La théorie de Marx de l'aliénation des individus dans la société, l'analyse des antithèses de la société capitaliste qui entraîneront nécessairement l'abolition du capitalisme, le dépassement de l'aliénation par le dépassement de la production de marchandise, tire également sa racine de la pénétration profonde de Marx dans l'essence de la marchandise et de l'économie de marchandise.

НЕКЕ МИСЛИ О ЗНАЧЕЊУ МАРКСОВОГ ЕКОНОМСКОГ ДЕЛА¹⁾

1. Марксова економска мисао и порука има и данас многоструки значај. Иако ју је готово немогуће издвојити из целине Марксовог учења о друштву које је добило име марксистичке доктрине или марксизма, Марксова економска мисао је значајна пре свега по томе што представља основу за ову целину, за марксизам, и њен „главни садржај“, како је још неколико деценија раније констатовао Лењин (2). Јер, иако је питање будућности радничке класе и социјализма (иза којег је шире питање, питање будућности отуђеног човека и човечанства у капиталистичком друштву) основна преокупација Марксове мисли од њеног почетка до краја, питање економске судбине капитализма је нема сумње непосредна и најтрајнија преокупација Маркса. Економска суштина капитализма представља оно на чијем је проучавању Маркс утрошио највећи део свога научног живота и чему је посветио своја најзначајнија дела — *Капитал*, *Прилог критике политичке економије*, *Теорије вишка вредности*. Отуда је у извесном смислу економска суштина капитализма основица целокупног Марксовог учења и доктрине и предмет кроз који се изражавају и на којем се испитују, оправдавају или негирају све друге компоненте његова учења, његова материјалистички схваћена дијалектика, његова економска теорија заснована на критици енгелске класичне економије, његова политичка, правна и историјска анализа. Најзад, како је Лењин са дубоким разумевањем констатовао, Маркс нам је оставио уместо формалног трактата о логици, уместо студија и уџбеника о методама мишљења, „логику Капитла“, те се кроз Маркову анализу економске суштине капитализма на јединствен начин сустичу и изражавају и сви други аспекти Марксове мисли. Зато је Лењин у поменутој студији о Марксу и могао да закључи да је Марксово економско учење „најдубља, најсвестранија и најподробнија потврда и примена Марксове теорије“.

Но, било би недовољно рећи да је Марксова економска мисао главни садржај марксизма јер овај закључак ипак објашњава само један аспект

(1) Овај текст представља измењено и допуњено предавање које је одржано поводом 145 годишњице од Марксова рођења и 80 годишњице од Марксове смрти на Правном факултету. Из текста су искључени делови већ објављени на другом месту а унесени су други.

(2) Лењин: К. Маркс (*Капитал*, св. I, с. 21).